

КАТЕГОРИЯ «ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ФАКТ» КАК ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ
ПРОБЛЕМА ИСТОРИОГРАФИИ
КАТЭГОРЫЯ “ГІСТАРЫЯГРАФІЧНЫ ФАКТ” ЯК ТЭАРЭТЫЧНАЯ
ПРАБЛЕМА ГІСТАРЫЯГРАФІІ
CATEGORY "HISTORIOGRAPHIC FACT" AS A THEORETICAL
PROBLEM OF HISTORIOGRAPHY

Л.В. Николаева/ L. Mikalayeva

УО “БГУИР”, г. Минск/ BSUIR, Minsk

В статье рассматриваются разные подходы к определению содержания категории «историографический факт» в работах исследователей. Делается вывод о том, что, несмотря на отсутствие единой трактовки содержания данного понятия, бесспорным является убеждение ученых в том, что историографический факт способен играть значимую роль в развитии исторических знаний.

У артыкуле разглядаюцца розныя падыходы да вызначэння зместу катэгорыі “гістарыяграфічны факт” у працах даследчыкаў. Робіцца выснова, што, нягледзячы на адсутнасць адзінай трактоўкі зместу дадзенага паняцця, бяспрэчным з’яўляецца перакананне вучоных у тым, што гістарыяграфічны факт здольны іграць значымую ролю у развіцці гістарычных ведаў.

The article considers different approaches to determining the content of the category "historiographic fact" in the works of researchers. The conclusion is drawn that despite the absence of a single interpretation of the content of this concept, the scientists' conviction that the historiographic fact is capable of playing an important role in the development of historical knowledge is indisputable.

Ключевые слова: историография; историографический факт; содержание; концепция, источник.

Ключавыя словы: гістарыяграфія; гістарыяграфічны факт; змест; канцэпцыя; крыніца.

Keywords: historiography; historiographical fact; content; concept; source.

Пачынаючы сваю працу, гістарыёграф кіруецца пастулатамі пэўнай метадалогіі вывучэння мінулага. Відавочна, што аналізуючы і ацэньваючы гістарычныя творы, даследчык знаходзіцца пад уплывам уласных уяўленняў аб развіцці гістарычнага працэсу і гісторыі гістарычнай навукі. Выбраная вучоным метадалагічная база ўплывае на яго адносіны да вызначэння зместу дэфініцый, якія ён выкарыстоўвае, на выбар прынцыпаў навуковага пазнання і метадычны інструментарый даследавання. З другой паловы 1980-х гг. вызначыўся пачатак пераасэнсавання айчыннай гісторыі зыходзячы з новых тэарэтыка-метадалагічных пазіцый. У сучасных умовах можна назіраць дзейнасць гістарыёграфу ва ўмовах сапраўднага навуковага плюралізму. Кожны вучоны выбірае тую метадалагічную аснову, якая найбольш адпавядае яго ўяўленням. У той жа час такая метадалагічная разнастайнасць правакуе з'яўленне розных поглядаў на прачытанне такога важнага тэарэтычнага паняцця, як “гістарыяграфічны факт”.

Дэфініцыя “гістарыяграфічны факт” адносіцца да асноўных аспектаў метадалогіі гістарыяграфіі, паколькі, згодна з вобразным выказваннем А.І. Зевелева, уяўляе сабой «зыходны матэрыял для гістарыяграфічнай творчасці» [1, с. 97]. Аналіз навукова-даследчыцкай і вучэбнай літаратуры паказвае, што паняцце “гістарыяграфічны факт” адносіцца да тых катэгорый гістарычнай навукі, якія не маюць адназначнага тлумачэння іх зместу. Праблемай зместу катэгорыі “гістарыяграфічны факт” займаліся такія вядомыя савецкія гісторыкі, як М.В. Нечкіна, А.М. Сахараў, С.О. Шмідт, К.Н. Тарноўскі, В.П. Навумаў, А.І. Зевелеў, Я.Н. Гарадзецкі і інш. Аналіз іх творчай спадчыны дазваляе выдзеліць некаторыя розначытанні ў разуменні зместу гэтага надзвычай важнага навуковага вызначэння.

Напрыклад, С.О. Шмідт выказваў меркаванне, што гістарыяграфічны – гэта аб'ект даследавання гістарыяграфіі. Ён вельмі часта з'яўляецца адначасова і асноўнай гістарыяграфічнай крыніцай для даследчыка [2, с. 7]. Такім чынам, у

поглядах гэтага навукоўцы можна назіраць тлумачэнне азначанай з’явы як змешванне аб’ектаў даследавання і асноўных крыніц іх пазнання.

М.В. Нечкіна паставіла пытанне аб сутнасці гістарыяграфічнага факта. Адказваючы на яго, яна падкрэслівала, што навука складаецца ў першую чаргу з даследаванняў вучоных, а таму асноўным і важнейшым фактам гісторыі навукі трэба лічыць працы вучонага. З яе пункта гледжання, працы гісторыка з’яўляюцца і першакрыніцай гістарыяграфіі як гісторыі навукі, і галоўным гістарыяграфічным фактам [3, с. 11]. Характарызуючы гістарыяграфічны факт М.В. Нечкіна адзначала, што ён невычарпальны, як атам, бо ён таксама мае бясконцую колькасць якасцей, вартасцей, бакоў, узаемаадносін [3, с. 12].

Палемізуючы з С.О. Шмідтам, А.М. Сахараў лічыў неправамерным атаясамленне крыніцы і факта ў гістарыяграфічнай працы, бо падыход да фактаў гісторыі навукі не упадае з падыходам да іх як да крыніц. Ён пісаў, што “устаўленне ...факта магчыма толькі на аснове аналізу існуючых крыніц” [4, с. 22]. Пад гістарыяграфічным фактам А.М. Сахараў разумее навуковыя веды, здабытыя даследчыкам у выніку пэўных навуковых аперацый, якія дазваляюць атрымаць інфармацыю пра працэс развіцця гістарычнай навукі, яе дзеячах, установах і арганізацыйных формах [4, с. 22].

Сваё меркаванне аб змесце паняцця “гістарыяграфічны факт” выказаў і К.М. Тарноўскі. З яго пункта гледжання, пад гістарыяграфічным фактам трэба разумець “аўтарскую канцэпцыю, з большай ці меншай дакладнасцю і паўнотой выкладзеную ў даследаванні”. Навуковыя публікацыі (артыкулы, манаграфіі, рэцэнзіі), матэрыялы дыскусій і абмеркаванняў, рабочую дакументацыю (рукапісы, канспекты, кніжкі для запісаў) ён, у адрозненне ад многіх аўтараў, разглядаў як гістарыяграфічныя крыніцы [5, с. 7 – 13].

Класічным стала вызначэнне гістарыяграфічнага факта, прапанаванае ў артыкуле А.І. Зевелева і В.П. Навумава: “Гістарыяграфічным фактам з’яўляецца факт гістарычнай навукі, які нясе інфармацыю пра гістарычныя веды, што выкарыстоўваюцца для выяўлення заканамернасцей развіцця гісторыі гістарычнай навукі” [1, с. 95; 6, с. 36]. Пры гэтым А.І. Зевелеў адзначаў, што

дадзенае вызначэнне ўключае цэлы шэраг крытэрыяў: змест прадмета гістарыяграфіі, тлумачэнне сутнасці гістарычнага факта і яго суадносіны з гістарыяграфічным фактам, сацыяльна-палітычныя функцыі гістарыяграфіі, разуменне інфармацыйнага патэнцыяла навукі [1, с. 95]. Належыць адзначыць, што менавіта прыведзенае вызначэнне часцей за ўсё можна сустрэць у спецыялізаванай літаратуры.

Сучасны пункт гледжання на змест катэгорыі “гістарыяграфічны факт” прадстаўлены ў працах У.Д. Камыніна. Пасійскі вучоны разумее пад гэтай дэфініцыяй канцэпцыю вучонага, рэалізаваную ім у адным ці некалькіх гістарычных сачыненнях [7, с. 63].

Побач з адрознасцю поглядаў даследчыкаў на змест катэгорыі “гістарыяграфічны факт”, можна прасачыць прыкладна азначнае разуменне імі цэлага шэрагу тэарэтычна-метадалагічных палажэнняў. Па-першае, разуменне таго, што гістарыяграфічны факт базуецца на гістарычным факце [1, с. 96]. Прычым у пытанні аб іх суадносінах адназначным з’яўляецца сцвярджанне аб тым, што гістарычны факт – больш шырокае паняцце, чым факт гістарыяграфічны, які з’яўляецца толькі часткай першага [1, с. 98]. Даследчыкі салідарныя ў тым, што катэгорыя “гістарыяграфічны факт” складае фундамент усяго будынка гістарычнай навукі. Яна існуе аб’ектыўна, незалежна ад таго, спазнаны ён ці не [8, с. 184]. Як вобразна выказалася М.В. Нечкіна, гістарычны факт з’яўляецца жылплошчай для факта гістарыяграфічнага [3, с. 12]. Такім чынам, можна зрабіць вывад аб тым, што гістарыяграфічны факт – больш вузкае паняцце.

Па-другое, прызнанне таго, што гістарыяграфічны факт з’яўляецца зыходным матэрыялам для гістарыяграфічнай творчасці [1, с. 94]. Як адзначаў А.І. Зевелеў, “гістарычны факт – гэта зыходны, дакладны, абагульняючы матэрыял, база для гістарычнага пазнання, пабудовы тэорыі ці гіпотэзы, выяўлення заканамернасцей працэсу” [1, с. 97]. Гэта значыць, што гістарыяграфічны факт з’яўляецца прадуктам творчасці суб’екта, знаходзіцца ў працэсе яго дзейнасці на “стыку” адзінства суб’екта з аб’ектам. Ён

суб'ектыўны, бо з'яўляецца прадуктам творчасці суб'екта, а менавіта гісторыка. Сутнасць гістарыяграфічнага факта заключаецца ў яго тлумачэнні, трактоўцы, інтэрпрэтацыі. Важным для разумення з'яўляецца тое, што факты застаюцца, нават калі ўяўленні, што маюцца пра іх, аказваюцца ілжывымі. Быў факт зразумелы ці не, быў дакладны патлумачаны ці памылкова інтэрпрэтаваны – усё гэта не мяняе сутнасці справы. Тлумачыцца гэта тым, што сам факт аб'ектыўна існуе па-за свядомасцю гістарыёграфа, незалежна ад інтэрпрэтацыі, даследчыцкіх падыходаў і ацэнак [1, с. 97, 102].

Па-трэцяе, даследчыкі сыходзяцца ў тым, што катэгорыя “гістарыяграфічны факт” – адна з самых важных у шэрагу гістарыяграфічных паняццяў, складовы элемент у наступнай пабудове сістэмы высноў. Гістарыяграфічны факт часта вызначаецца як аб'ект даследавання гістарыяграфіі і факт гістарычнай навукі, што нясе інфармацыю пра гістарычныя веды. Гэта значыць, што пад гістарыяграфічным фактам разумеюцца нейкія веды пра падзею, з'яву ці працэс, якія мелі прамыя ці ўскосныя адносіны да гісторыі гістарычнай навукі, і якія дазваляюць даследчыку скласці меркаванне пра яе развіццё [8, с. 184 – 185]. Як адзначаў А.І. Зевелеў, “гістарыяграфічны факт – гэта інфармацыя аб развіцці навукі, яе дзеяхах, установах і арганізацыйных формах. Гістарыяграфічны факт, з'яўляючыся крыніцый інфармацыі, мае прыкметы, што ўказваюць на яе характар, аб'ём, глыбіню, ступень дакладнасці. У адпаведнасці з гэтым ён валодае такімі паказчыкамі, як канкрэтнасць, індывідуальнасць, пераемнасць, паўтараемасць, апісальнасць, каб выдзеліць пэўны факт з сувязі з іншымі фактамі, вызначыць яго месца, ролю і значэнне ў гісторыі гістарычнай навукі” [1, с. 103].

Разам з тым з прыведзеных вышэй вызначэнняў бачна, што кожны даследчык, даючы сваё вызначэнне зместу гістарыяграфічнага факта, імкнуўся падкрэсліць найбольш важную на яго погляд асаблівасць, нейкую вызначальную рысу гэтага паняцця. Адрозненні можна патлумачыць тым, што база гістарыяграфічнага факта – гістарычны факт – катэгорыя выключна

шматаспектная. Напрыклад, М.А. Барг выдзяляў тры ўзроўні гістарычнага факта: па-першае, факт-падзею, па-другое, факт, адлюстраваны ў гістарычнай крыніцы (паведамленне крыніцы), па-трэцяе, факт, асэнсаваны гісторыкам (канцэптуалізаваны факт) [9, с. 58 – 59].

А.И. Зевелеў таксама пісаў пра тры аспекты зместу катэгорыі “гістарычны факт”: па-першае, гістарычны факт як рэальная падзея, па-другое, гістарычны факт як інфармацыя, па-трэцяе, гістарычны факт як навуковае ўяўленне [1, с. 96 – 97; 8, с. 186].

Такім чынам, паняцце “гістарычны факт” з’яўляецца шматзначным. Можна выдзеліць, па меншай меры, тры падыходы да разумення яго сутнасці. Па-першае, факт як падзея сапраўднай гістарычнай рэчаіснасці. Такія факты з’яўляюцца элементамі мінулага. Яны не толькі складаныя і разнастайныя, але і не могуць быць правераныя эксперыментальным шляхам. Як з’явы мінулага яны нязменныя і існуюць аб’ектыўна, па-за свядомасцю гісторыка, у сваёй прасторава-часовай завершанасці. Яны незалежныя ад іх інтэрпрэтацыі, даследчыцкіх крытэрыяў, падыходаў і ацэнак.

Па-другое, факт як паведамленне крыніцы. Такія факты не пазбаўлены суб’ектыўнасці, бо яны адлюстроўваюць бачанне падзей з пункта гледжання аўтараў крыніцы. Вядома вялікая колькасць прыкладаў з гісторыі, якія неабвержна сведчаць пра тое, што адны і тыя ж падзеі могуць быць па-рознаму адлюстраваны ў крыніцах. Разам з тым гэтыя факты аб’ектыўна існуюць ў адносінах да даследчыкаў. Яны не залежаць ад таго, спазнаныя яны ці не, неслі ў сабе інфармацыю ці былі “закансерваванымі”.

Па-трэцяе, факт як структурны кампанент лагічнай структуры гісторыі. Ён з’яўляецца адлюстраваннем пэўнай з’явы рэчаіснасці ў нашай свядомасці. Па сутнасці, гэта – прадукт творчасці гісторыка. У дадзеным сэнсе гістарычны факт можа успрымацца як факт гістарыяграфіі.

З цягам часу склалася перакананне ў тым, што пастаяннае і неперапыўнае развіццё гістарычнай навукі вядзе да пашырэння паняцця “гістарыяграфічны факт”. Практыка паказвае, што тое, што яшчэ нядаўна не лічылася

заслугоўваючым увагі, заўтра ўжо можа стаць важным гістарыяграфічным фактам. Неабходна пашыраць кола гістарыяграфічных фактаў за кошт прыцягнення новых дадзеных па гісторыі гістарычнай навукі [8, с. 186].

Акрамя таго, уяўляецца важным адбор фактаў, вызначэнне гыбіні і аб’ёма заключанай у ім навуковай інфармацыі, яе ісціннаці і вартасці. Неабходна таксама ўлічваць і час узнікнення канкрэтнага гістарыяграфічнага факта: “створаны” ён сучаснікам аналізуемых падзей ці аўтар апісвае іх з пэўнай гістарычнай дыстанцыі, з рэтраспектыўнай пазіцыі. Светапоглядныя пазіцыі даследчыка непасрэдна і прама ўплываюць на адбор гістарыяграфічных фактаў, якімі будзе аперываць вучоны. Гэта ж можна сказаць і пра факты гістарычныя. У працэсе перахода інфармацыі крыніцы ў гістарыяграфічныя веды даследчык свядома ці падсвядома кіруецца пэўнай сістэмай ці шкалай каштоўнасцей, прынятай у навуцы і грамадстве. Невыпадкова гістарыяграфічныя факты адлюстроўваюць не толькі такую з’яву ў навуцы, як барацьба канцэпцый, але і суправаджаючае яе супрацьборства ідэалогій.

Такім чынам, у наш час многія метадалагічныя аспекты, звязаныя з аналізам і ацэнкай гістарыяграфічных фактаў, сталі прадметам навуковых абмеркаванняў. Пры ўсёй іх дыскусійнасці бяспрэчным з’яўляецца перакананне, што гістарыяграфічны факт здольны іграць значымую ролю ў развіцці гістарычных ведаў.

Список использованных источников

1. Зевелев, А.И. Историографическое исследование: методологические аспекты: Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «История»/ А.И. Зевелев. – М.: Высшая школа, 1987. – 160 с.

2. Шмидт, С.О. О методике выявления и изучения материалов по истории исторической науки/ С.О. Шмидт// Труды/ Моск. гос. ист.-арх. ин-т. – М.: Наука, 1965. – Т. 22. – С. 3 – 49.

3. Нечкина, М.В. История истории (некоторые методологические вопросы исторической науки)/ М.В. Нечкина// История и историки: историография истории СССР. – М.: Наука, 1965. – С. 6 – 26.
4. Сахаров, А.М. О некоторых вопросах историографии историографических исследований/ А.М. Сахаров// Вестник Московского университета. Серия история. – 1973. - № 6. – С. 18 – 29.
5. Тарновский, К.Н. Социально-экономическая история России начала XX в.: советская историография середины 50-х – 60-х гг./ К.Н Тарновский. – М.: Наука, 1990. – 293 с.
6. Зевелев, А.И. Историографический факт: критерии оценки и анализа/ А.И. Зевелев, В.П. Наумов// Вопросы истории. – 1980. - № 5. – С. 18 – 30.
7. Камынин, В.Д. Теоретические проблемы историографии как научной и учебной дисциплины на рубеже XX – XXI столетий/ В.Д. Камынин// Известия Уральского университета. – 2010. - № 3. – С. 54 – 66.
8. Ипполитов, Г.М. Историографический факт и историографический источник как категории исторической науки: непростая диалектика/ Г.М. Ипполитов // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2013. – Т. 15. – № 1. – С. 184 – 195.
9. Барг, М.А. Исторический факт: структура, форма, содержание/ М.А. Барг// История СССР. – 1976. – № 4. – С. 46 – 71.